

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

SZŐKE KATALIN

A Komszomolka könnye, avagy az érzelmek összeesküvése *Venyegyikt Jerofejev: Moszkva-Petuski*

Az ivás és a részegeskedés, mint a nemzeti szokások egyik meghatározó eleme már az óorosz irodalomnak is gyakori témája (és benne konfliktusok okozója) volt. Mikor Vlagyimir fejedelem hitet választott, az *Őskrónika (Poveszty vremennih let)* tanúsága szerint a következő indokok is vezérelték: „Nem volt kedvére való a körülmetélés és a disznóhústól meg az ivástól való önmegtartóztatás; és azt mondta: Oroszföldön vígság az ivás, nem tudunk meglenni nélküle.” (PVL, 968.) A régi orosz irodalom több alkotásában találkozunk az ivás és a lerészegedés inkább vonzó, mintsem taszító leírásával, például a *História a Keserű Balsorsról* című 17. századi verses elbeszélésben, melynek hőseit, egy balga ifjút, miközben saját útját akarja járni, ráveszik a „részegítő italok” kipróbálására:

Felhajtá elébb kupa fejér bort,
másodjára kancsó mézes bort,
harmadjára korsó mézes sert,
eszét sem tudván, megrészegedett,
volt ahol ivása, ott lőn aludása...

(RAB Zsuzsa fordítása)

A század „alacsony”, szatirikus irodalma többek között elbeszéli a kolostort kocsmává változtató szerzetesek életét (*A kaljazini barátok kérelme*), sőt még az egyház szertartásait is parodizálja (*Kocsmai istentisztelet*). Éppen ezért minden oka megvolt rá Szimeon Polockijnak (1629–80), a korszak legismertebb tudós udvari költőjének, hogy *A korhelység* címmel tankölteményt írjon megtévedt honfitársainak, e szavakkal oktatva őket: „Te is tudd: ha részeg vagy, elborul az agyad, / Az, aki igaz ember, mindig józan marad.” (IGLÓI Endre fordítása.) A klasszikus orosz irodalomban, főként Dosztojevszkij regényeiben, ahol a „módosult tudatállapotok” változatos formáival találjuk magunkat szemben, a részegség a kisszerű figurák sajátja, és szinte állandóan összekapcsolódik az író poétikájának Bahtyin által feltárt egyik fontos, karneváli sajátosságával, a botrányal. Karne-

váli felhangokkal kísért botrányjelenetek során tárul fel a részegeskedő Marmeladov (*Bűn és bűnhődés*) és Lebjadkin kapitány (*Ördögök*) tragikomikusan pusztító jelentéktelensége. A *Cudar história* tábornok hőse pedig liberális-humanista eszménye kipróbálása végett megy el beosztottja esküvőjére, ahol kénytelen belátni, hogy nézetei csődöt mondtak, majd leissza magát a sárga földig.

Az 1917 utáni orosz prózában csak ritkán találkozunk a részegség ábrázolásával. A költészetben kissé más a helyzet, elegendő az 1920-as évek lírájában jelentős szerepet játszó Szergej Jeszenyin *Kocsmás Moszkva*-ciklusára hivatkozni. Jurij Olesa 1927-ben íródott, az *Irigység* című kisregényében például csupán az új, érzelem nélküli, jelszavakkal operáló, elgépiesedett szovjet világot tagadó „régiek” menekülnek az italhoz, siratva az érzelmek pusztulását. A szovjet irodalom kánonja pedig egyenesen megtiltotta a „deviancia” irodalmi megjelenítését. A pozitív hős ugyanis józan, s mivel mindig ébernek kell lennie, mert fenyegeti az osztályellenség, soha nem veszítheti el a fejét. Am ugyanakkor, ha valaki bírja az italt, nemcsak kommunista, de orosz mivoltának is dicséretére válik. Ezt bizonyítja például, hogy az 1960-as, 70-es években a Magyarországon használatos középiskolai orosz nyelvkönyvekbe – számomra máig sem teljesen érthető okokból – Solohov *Az emberi sors* című kisregényének az a jelenete került be, mikor a koncentrációs táborban a németek úgy próbálják vallomásra bírni a hadifogoly „orosz Ivánt”, hogy le akarják részegíteni, éhgyomorrra vodkát itatnak vele. Az igazi orosz hős azonban bírja az italt, s főként arra büszke, hogy „borkorcsolya” (zakuszka) nélkül hajtotta fel a több pohár vodkát, és nem részegedett le, nem adta fel társait. Mint példakép, a magyar gimnazistáknak igazán megmozgathatta a fantáziáját.

Venyegyikt Jerofejev (1938–1990) tulajdonképpen egykönyves író, az 1970-ben íródott, *Moszkva-Petuski* című kisregénye – egyébként az író könyvének műfaját, Gogol *Holt lelkekének* mintájára poémának nevezte – tette világszerte népszerűvé. A könyv először szamizdatban, illetve nyugati kiadásokban terjedt, Oroszországban csak 1988-ban jelent meg, a sors iróniája folytán a *Józsanság és Kultúra* elnevezésű antialkoholista folyóiratban, rövidített változatban, folytatásokban, a teljes szöveget csak 1989-ben adták ki. Magyarul Vári Erzsébet fordításában olvasható. A *Moszkva-Petuski*ban az önéletrajzi elbeszélő, *Venyicska* (a Venyegyikt becéző változata) beszédfolyamán keresztül tanúja az olvasó egy furcsa utazásnak Moszkva és Petuski között, kb. 120 kilométeres távolságban a helyi érdekű vasúton, a szovjet–orosz társadalom „mélyrétegei”, kisemberek, alkoholisták és lecsúszott értelmiségi különcök közegeiben. Az utazás folyamán egyre fokozódik a hős lerészegedése, és ezzel együtt „tisztán látása” s hasonlóképp a vele utazóké is. A kalauz sem a jegyekre és a szabályok betartására figyel, hanem arra, hogy meglegyen a napi vodkaadagja, s örömmel vesz részt a társalgásban és az önfelejtésben.

Jerofejev könyvét átszövik az idézetek; a vendégszövegek között a fő szerep a Bibliának jut. Emiatt is lehet e különös utazást metatextuális szinten szenvedéstörténetnek, passiónak értelmezni. A kompozíciót alkotó lerészegedés folyamata „visszajára for-

dított” vallási folyamat (Jerofejev egyik interjújában a következő kijelentést tette: „Mindegy, hogy a kereszthez vagy a kocsmapulthoz szögezték), a szovjet állampolgári öntudat elvesztésének következtében permanens „megvilágosodás” s egyben részeg mártírium. A *Moszkva-Petuskiban* a legtöbbit idézett evangéliumi rész, a „Kelj fel és járj!”, az „Uram miért hagytál el engem?” szintén a szenvedéstörténetre utal. Az sem véletlen, hogy az utazás napja péntek (igaz, tizenharmadika). Venyicska az angyalokkal folytat párbeszédet, kiüríti a különböző koktélok (l. a *Villamoserőmű – 43. kilométer* című fejezetet, a „Kánaáni balzsam,” a „Betlehem csillaga,” a „Komszomolka könnye” stb. elnevezésű koktélokat, melyek denaturált szeszből vagy más, élvezetre nem éppen alkalmas, alkoholtartalmú háztartási szerek keverékéből állnak) keserű poharát, majd a regény végén egy kapualjban odaszögezik a padlóhoz, egyenesen a torkába döfve az árt. Venya szenvedéstörténetében valójában a mártírium paradoxona a döntő, ami az orosz kultúrában rendkívül elterjedt és kedvelt „jurogyivij” (szent együgyű) figurájával és paradigmájával mossa össze alakját. A szent együgyű legfőbb jellemzője a „visszajára fordított” viselkedés: letépi magáról a ruhát, artikulálatlan hangokat hallat a templomban, megveti az élet nyújtotta javakat, kigúnyolja saját magát. Venyicska részegségének sincs sok köze a felszínes élvezetekhez, bármennyire lelkesen írja is le a koktélok receptjeit, inkább az aszkézis különféle formáira emlékeztet. Olga Szedakova költőnő, aki Jerofejev közeli barátja volt, visszaemlékezéseiben a következőket írta róla: „Nagyon is érződött, hogy ez az életforma nem egyszerű részegeskedés, hanem valamiféle szolgálat... Összehasonlíthatatlanul több volt benne a szenvedés és a munka, mint az élvezet... Nem találkoztam még másik olyan emberrel, aki annyira ádáz ellensége lett volna bármely közismert »élvezeti« formának, mint Venyicska. Bizonyára nem volt számára undorítóbb dolog, mint csak úgy egyszerűen élvezni az életet, hajszolni az élvezeteket.”

De térjünk vissza a koktélokhoz, melyeknek receptjeit Venyicska gondosan megadja. A kisregény intertextuális összefüggéseit tekintve a mű értelmezéséhez a *Komszomolka könnye*, ez az „illatos és különös” koktél szolgál érdekes adalékkul. A recept egyébként a következő:

15 gramm – levendula
15 gramm – vasfű
30 gramm – „Erdei víz” arcszesz
2 gramm – körömlakk
másfél deci – szájvíz
másfél deci – limonádé

A hatása pedig: „... ha megiszol egy decit belőle, az emlékezeted tiszta marad ugyan, de józan eszed mintha sohase lett volna. Még egy decivel lehajtasz, és magad is elcsodálkozol: hogy tettél szert ennyi józan észre? És ugyanakkor miért hagy cserben az emlékezeted?” Eduard Vlaszov a *Moszkva-Petuskához* írott kommentárjaiban egy tipikus szovjet

paradoxonra hívja fel a figyelmet: a komszomolistáknak mint a jövőbeli kommunistáknak nem volt joguk a síráshoz. A síró komszomolista mint eljövendő párttag ritkaságszámba ment, ezt Majakovszkij is megverselte 1924-ben, a *Vlagyimir Iljics Lenin* című poémában: „Ha kiállítanának / a múzeumban egy síró bolsevikot, / a szájtátiak naphosszat bámulnák / Még mit nem – ilyet sose láthatsz!” (a pontosság kedvéért saját nyersfordításom). A már említett *Irigység* című Olesa-regényben az egyik „rég ember,” egy Ivan Babicsev nevű alkoholista mérnök arról beszél, hogy „az öngyilkos komszomolista sírját nemcsak koszorúk, de kortársai átkai is borítják. Az új világ embere dekadens cselekedetnek tartja az öngyilkosságot. A régi világé ellenben így beszélt: meg kellett ölnie magát, hogy a becsületét megmentse. Ilyenformán azt látjuk, hogy az új ember egyre jobban megveti a költők, sőt a történelem múzsája által keltett régi érzéseket.” Ivan Babicsev ezért a régi érzések díszszemléjét, az érzések összeesküvését akarja megrendezni a kiüresedett, siváran tervszerű szovjet világban.

Jerofejev kisregényében a *Komszomolka könnye* ebben a kontextusban előrevetíti az érzelmek rehabilitációjának szükségességét. A *Moszkva-Petuski* tehát „érzelmes utazás” is (STERNE *Tristam Shandy*jének szellemében), mivel célja a lélek és a lelkeség újjászületése, hogy az egyén a szürke szovjet hétköznapi világából kikerülve, az alkoholmámorban megtisztulva visszaállíthassa az „érzékenységhez” való jogát. Venya egyáltalán nem duhaj, „karneváli” figura: kedvenc állapota nem a részegség, hanem a másnaposság. Nem tűri a durvaságot, sőt azt sem viseli el, ha csiklandozzák. A lélek legmagasabbrendű állapotának az általános csüggedtséget tartja: „Ó, milyen jó lenne, ha az egész világ olyan jámbor és félnék lenne, akárcsak én most, ha a világon mindenki ugyanígy kételkedne mindenben: önmagában és abban is, vajon mennyire komoly ez a hely, amelyet elfoglal az ég alatt. Se rajongás, se hőstettek, se megszállottság! – általános csüggedtség lépne a helyükbe. Hajlandó lennék örökkön-örökké e földön élni, ha előbb mutatnának egy sarkot, ahol füttyülnek a hőstettek. »Általános csüggedtség«, ez a gyógyír minden bajra, valódi csodaszer, az abszolút tökéletesség alfája és ómegája!” E furcsa érzelmesség miatt nagyon nehéz Jerofejev művében a nevetés minőségét meghatározni. Mihail Epstejn, a kiváló filozófus és író jogosan állapítja meg, hogy a bahtyini karnevalizáció fogalmát nem lehet Jerofejev prózájára alkalmazni, mivel itt nem a felszabadult nevetésről, az energia áradásáról van szó, hanem a beletörődésről, az energia kihunyásáról, az entrópiáról. Ezért célszerűbbnek látszik a jerofejevi nevetést inkább az „ellenirónia” fogalmával jelölni. Az ellenirónia lényege Epstejn szerint a következő: „Ha az irónia visszájára fordítja a direkt, komoly jelentést, úgy az ellenirónia magának az iróniának az értelmét fordítja a visszájára, visszaadva a komolyság létjogosultságát – ám mindezt nem direkt módon, nem egyértelműen teszi.” Jerofejev is felhasználja az ironikus sablonokat, csak nem a szokásos módon működteti őket. A jerofejevi ellenirónia leginkább a nyelvben tükröződik: ez a beszédflow nem tagadja meg az irodalmi nyelvet, ahogy az elbeszélő, Venyicska sem teszi kétségessé műveltségét, értelmiségi voltát, sőt gyakran még a régiesen „fennkölt” stílust is

komolyan veszi. Mindez azonban nem zárja ki a nyelvi humor majdhogynem teljes skálájának a jelenlétét a szövegben.

A *Moszkva-Petuski* az utolsó szovjet nemzedék reprezentatív műve, amely „az érzelmek összeesküvésének” poétikai kiteljesítésével az utolsó szovjet irodalmi mítosznak tekinthető. Ez a mítosz is, hasonlóan Jeszenyin és az önpusztító, alkoholista színész és bárd, Viszockij mítoszaihoz a művész és környezete tragikus ellentétéről, az önpusztításról és az orosz kollektív tudattalanba való belefeledkezésről szól. Ám míg a megelőző irodalmi mítoszok alapvető eljárás módja a „hős” felnagyítása volt, Venyicska mítoszában a lekicsinyítése, az érzelmek féktelen kitörése helyett a csendes csüggedtségé a fő szerep. A *Moszkva-Petuski*t Szergej Gandlevszkij író „nemzedéke bibliájának” nevezte, s ténylegesen az új orosz irodalom egyik alapszövege lett belőle. Venyicska monológjának egyes kitételei szállóigékké váltak, sőt azt is bizton lehet állítani, hogy Jerofejev poémája nemcsak az irodalmi beszédmódot, de magát az orosz nyelvet is megváltoztatta.